

Međunarodni odnosi su oduvek imali svoje mesto u proučavanju političkog života društva. U najstarijim izvorima političke misli mogu se naći mnogi stavovi, ideje i rasprave o raznim pojavama međunarodnog života, mira i međunarodne saradnje, rata, sukoba i borbe među učesnicima odnosa. U starim delima indijske filozofije, delu grčkog istoričara Tukidida kao i u delima velikih grčkih misilaca Platona i Aristotela, savremeni istraživač može naći bogate inspiracije u svom proučavanju međunarodnih odnosa.

RASPRAVA O PREDMETU: PRIRODI I METODU NAUKE O MEĐUNARODNIM ODНОСИМА

Savremena politička misao sve češće i uspešnije odvaja posebnosti međunarodne politike od »opšte« politike, s ciljem što dubljenja poniaranja u jednu oblast društvenog života, koja danas ima univerzalne razine i opšti značaj za život svakog pojedinog društva na zemlji. Već krajem XIX i početkom XX veka pojavljuju se ozbiljne studije koje se bave problemima međunarodnih odnosa.¹ Radovi nemačkog istoričara Treitchkea s kraja XIX veka, a naročito delo Politic,² predstavljaju već ozbiljne teorijske rasprave o suštini međunarodnih odnosa. Zatim Hobson, koji se bavi ekonomijom imperijalizma, uspešno povezuje međunarodne ekonomske odnose s međunarodnim političkim odnosima, ukazujući na uticaj ekonomske međuzavisnosti u razbijanju autarhičnosti politički razgraničenih država.³ Najzad, Lenjinova politička misao u velikom opusu dela o imperijalizmu, kolonijalizmu, nacionalnom pitanju, klasnoj suštini međunarodnih odnosa, stvara u metodološkom i teorijskom smislu temeljnu osnovu za marksističko proučavanje međunarodnih odnosa.

Prvi svetski rat, koji je ostavio tako snažne tragove u životu generacija koje su ga preživele, vremenski označava nagli porast interesa za proučavanje međunarodnih odnosa. Surova razaranja u svetskim razmerama, mahnitanje niskih instikata kroz do tada nezapamćena uništa-

¹ Interesantna po svom metodu su naročito sledeća dela s kraja XIX i početka XX veka: Le Général Jung, *La guerre et la société*, Paris 1889, Jean Lagorrette, *Le rôle de la guerre, étude de sociologie générale*, Paris 1906, Charle Richet, *Le passé de la guerre et l'avenir de la paix*, Paris 1907.

² Leipzig 1897.

³ Imperialism, London 1902.

vanja ljudi, nagnao je ljudski um da se predano pozabavi proučavanjem svih elemenata koji dovode do hipertrofije niskih nagona u čoveka. Objavljuju se ozbiljne studije,⁴ stvaraju naučni instituti, otvaraju univerzitske katedre.⁵

Između dva rata je ipak stvorena samo naučna osnova za ono što će se dogoditi posle drugog svetskog rata. Istorijom nezabeležena razaranja, monstruoznost masovnih zločina i ogromna materijalna šteta, dobijaju u svojoj završnici potpunu izvesnost savršenog uništenja, eksploracijom atomske bombe nad Hirošimom. Tako se čovek po prvi put suočio, u svom protivurečnom biću, sa činjenicom da je njegovo stvaralaštvo dovelo pre do savršene moći samouništenja nego do savršenog mehanizma samoodržanja. Svest o tome, i realnost takve izvesnosti u odnosima koji nastaju posle drugog svetskog rata, dovode na polju političkih nauka do naglog uspona interesa za proučavanje međunarodnog života. Broj monografija se broji na hiljade, a stotine uvoda, udžbenika i sistema iz polica univerzitskih biblioteka odlaze u ruke studenata koji na fakultetima prava, političkih nauka i sociologije, počaju svoje ispite iz jedne nove naučne discipline – nauke o međunarodnim odnosima.

I

Proteklo vreme posle drugog svetskog rata suviše je kratko za potpuno formiranje analitičkog okvira jedne nove nauke. Nesaglasnost autora o osnovnim elementima nauke o međunarodnim odnosima upravo to najbolje pokazuje.⁶ O predmetu, metodu i prirodi ove nauke teško je naći neku saglasnost, izuzev, što se svi slažu u tome da postoji potreba i mogućnost stvaranja jedne uopštavajuće (teorijske) nauke koja bi proučavala međunarodne odnose kao jednu posebnu vrstu društvenih odnosa.

Nesaglasnost o osnovnim epistemološkim i metodološkim principima uzrokuje velike razlike u shvatanjima samog predmeta ove nauke. Međutim, u društvenim naukama uopšte teško je naći neku opštu saglasnost o ovim elementima, te u tom smislu slučaj nauke o međunarodnim odnosima ne pokazuje neki izuzetak. Ono što se mora primetiti: to je viši stepen razlika u kvalitativnom smislu. Dok se u nizu tradicionalnih nauka te suprotnosti svode uglavnom na akademske rasprave, ju slučaju nauke o međunarodnim odnosima ta neslaganja su uglavnom oko suštinskog određivanja predmeta proučavanja i oblasti odnosa koje ova nauka obuhvata.⁷

Jedna od prvih definicija predmeta nauke o međunarodnim odnosima nastala je 1936. godine u okviru Međunarodnog instituta za intelektualnu saradnju Društva naroda. Ona glasi: »Nauka međunarodnih odnosa je pre svega deskriptivnog karaktera. Ona donekle pripada vrsti

⁴ Na primer, James Bryce, *International Relations*, London 1922, Jules Sageret, *Philosophie de la guerre et de la paix*, Paris, 1919, A. E. Zammer, *The study of international Relations*, Oxford, 1931.

⁵ Vidi: L'Enseignement universitaire de Relations Internationales, Société des Nations, »Coopération Intellectuelle« No. 68-69, Paris 1936.

savremene istorije naroda, i kao takva, ona obuhvata sve oblasti kao što su ekonomija, trgovina, razmena proizvodnje, dobara, novca, kao i oblasti politike i kulture.⁶ Ova definicija je izvršila veliki uticaj u kasnjem razvoju, te je stvorena čitava škola koja je nauku u medunarodnim odnosima ograničila na deskriptivno-istorijski metod, na komentare savremene međunarodne politike i međunarodnog života uopšte.⁷ Ovakav stav prema predmetu nauke o međunarodnim odnosima može se smatrati osnovnim u Evropi sve do pedesetih godina kada se, pod nesumnjivim uticajem razvoja teorije međunarodnih odnosa u SAD i Velikoj Britaniji, pojavljuju u Francuskoj prvi radovi koji pokreću pitanje stvaranja jedne teorijske nauke koja bi pokušala da otkloni nedostatke koje svaka deskriptivna nauka neminovno sadrži u себи.⁸

Prelaz sa deskriptivnog metoda na uopštavajući neminovno je vodio utabanim stazama dotadanje deskriptivno-istorijske nauke. Posmatranjem međunarodnih odnosa kroz istoriju ili savremena zbivanja, težilo se uglavnom tome da se na neki način izdvoje neke činjenice istorijski zapažene, te da se na osnovu njih, putem uopštavanja, dođe do nekakvog teorijskog sistema. Sasvim prirodno, iz toga je sledio čitav niz definicija predmeta, shodno sklonostima ili teorijsko-filosofskom stavu autora prema datim činjenicama i njihovom izboru. Ovakav razvoj se može podjednako pratiti kako u SAD i Velikoj Britaniji, tako i u Francuskoj i drugim evropskim zemljama. (Monistički prilazi kroz stvaranje teorije sile, geopolitičke teorije, psihološke teorije itd. i pluralistički prilaz kroz stvaranje teorije faktora.)

Nako međunarodni život bez sumnje čini sastavni deo društvenog života uopšte, postavio se problem izdvajanja oblasti odnosa koje će proučavati nauka o međunarodnim odnosima. Čini nam se da je tu došlo do opšte saglasnosti da predmet ove discipline čine politički odnosi.⁹ Međutim, kada se postavi pitanje koje su osobine političkih odnosa na međunarodnom planu, tada opet filozofska opredeljenost autora dolazi u prvi plan.

Pošto su međunarodni odnosi deo društvenih odnosa, oni u sebi sadrže sve elemente kao i sami društveni odnosi u širem smislu. Zato je za pravilno razumevanje ovih odnosa neophodno proučiti niz oblasti društvenog života, te zbog toga nauka o međunarodnim odnosima zahteva široku interdisciplinarnu saradnju. Quincy Wright navodi osam disciplina koje imaju konstitutivni značaj za proučavanje međunarodnih odnosa. To su: međunarodno pravo, diplomatska istorija, vojna istorija, među-

* Nav. po: L. Ledermann, *Considération épistémologiques sur l'étude de relations internationales*, Melange Séféridès, Athènes 1961, p. 391.

⁷ Vidi: P. Renouvin, *La contribution de la France à l'étude de relations internationales*, La science politique contemporaine, Unesco 1950, pp. 578-593. Takoder, P. Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'Histoire des relations internationales*, Paris 1964, pp. 3-4.

⁸ J. B. Durosekle, *L'Etude des relations internationales*, *Revue française de science politique*, 4/52, R. Aron, *En quête d'une philosophie de la politique étrangère*, *Revue française de science politique*, 1/53, A. Grosser, *L'Etude des relations internationales, spécialité américaine*, *Revue française de science politique*, 3/56.

⁹ Vidi: Bojan Tadić, *Predmet nauke o međunarodnim odnosima*, *Pregled nauke o međunarodnim odnosima na Zapadu*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1965, str. 29.

narodna politika, međunarodne organizacije, međunarodni ekonomski odnosi, kolonijalna vladavina i vođenje spoljnih poslova. Tome još dodaje ratnu veštinsku, diplomatiju, političku geografiju, demografiju i dr.¹⁰ Pri tom on smatra da neposredni predmet proučavanja svih ovih oblasti međunarodnog života jeste međunarodna zajednica i odnosi koji nastaju unutar zajednice. Bez sumnje, sasvim je tačno da međunarodna zajednica predstavlja predmet proučavanja nauke o međunarodnim odnosima. Samo se postavlja pitanje zašto se onda ne bi proučavale i neke druge oblasti, kao što je međunarodna tehnička saradnja, međunarodna kulturna i naučna sardnja itd. Jer, očigledno je da se ovom spisku mogu dodati sve one discipline koje se bave uopšte proučavanjem društva i čoveka jer se sve one po samoj analizi Q. Wrighta bave i međunarodnim vidom svoga predmeta proučavanja, koji se nužno, kao izведен, uklapa u sve oblasti društvenog života. Ako je nužno da se međunarodni odnosi proučavaju metodološki i predmetno kroz toliki niz disciplina, onda se sasvim opravданo postavlja pitanje mogućnosti postojanja jedne posebne discipline, ukoliko se ona ne zamišlja samo kao eklektički skup znanja do kojih su došle odgovarajuće naučne discipline. I najzad, zašto je potrebno samo u slučaju međunarodnih odnosa ukazivati na značaj drugih naučnih disciplina za njihovo proučavanje i razumevanje? Očigledno je da se ovim putem ne može ići u istraživanju konstitutivnih elemenata jedne nauke.

/ U bližem određivanju predmeta proučavanja nauke o međunarodnim odnosima američka teorija uglavnom poklanja pažnju sledećim elementima: periodi moći, problemu ravnoteže snage, kolektivnoj bezbednosti, vođenju i sistemu odlučivanja u spoljnoj politici, međunarodnim institucijama kao izrazu političkog sistema međunarodne zajednice i najzad, činiocima koji deluju na osnovna kretanja u međunarodnim odnosima.¹¹ Ovakav sistem se može smatrati opšte prihvaćenim, s tim što ne postoji saglasnost o tome šta je to međunarodna zajednica (ili međunarodno društvo), ko su subjekti odnosa unutar zajednice (da li same države ili i neke druge organizacije i pojedinci), zatim o elementima koji čine moć, činiocima koji utiču na kretanje u međunarodnim odnosima, odnosu ravnoteže i kolektivne bezbednosti, uticaju međunarodnog prava, međunarodnog morala i međunarodnih institucija.

U evropskoj teoriji međunarodnih odnosa mogla bi da se istaknu dva osnovna stanovišta: jedno, koje je blisko sistematskom određivanju, kako to čini većina američkih i britanskih autora, i drugo, koje nauci o međunarodnim odnosima određuje mnogo manje ambiciozne ciljeve.

Prvo stanovište zastupa na primer švajcarski pisac L. Ledermann. Polazeći od toga da međunarodni odnosi »... proučavaju u svoj svojoj složenosti i celini pojave međunarodnog života kao što su: intelektualne, naučne, duhovne, religiozne, socijalne, ekonomskе, političke i njima srođene pojave. Ta disciplina ima za cilj da ispita suštinske činioce,

¹⁰ Q. Wright, *The Study of International Relations*, New York 1955.

¹¹ Obraća se pažnja moralnim i psihološkim faktorima, ali znatno ređe. Vidi: G. Schwarzenberger, *Power Politics*, London 1951, p. 139.

osnovne snage, intelektualnu, ideološku i doktrinalnu osnovu, kao i praksi između država, između naroda, grupa i pojedinaca... kao i pravila, mehanizme i institucije koje regulišu te odnose.«¹²

Ovakva pedantna definicija zadaje iste glavobolje kao što je slučaj i sa napred analiziranim. Naime, ovde se kao prvo pitanje postavlja: šta je, recimo, u odnosima pojedinaca međunarodno a šta ne. To važi i za druge delove ove definicije jer nije uopšte izdvojeno ono što je u svim tim pitanjima međunarodno od onoga što spada u druge društvene odnose koji se proučavaju kroz druge naučne discipline. Najzad, iako to autor ne želi, na ovakav način određen predmet nužno vodi ka deskriptivnom metodu u proučavanju međunarodnih odnosa, jer bi takvo proučavanje moralo da se svede na čisti opis elemnata navedenih u ovoj definiciji.

Druga defincija je znatno manje ambiciozna, ali je zato potpuno jasna. Profesor Sorbone J. B. Duroselle dao je jednu definiciju po kojoj su međunarodni odnosi »... naučno proučavanje međunarodnih pojava s ciljem da se utvrde osnovni i drugi činioci koji ih uslovljavaju. Koje su to međunarodne pojave koje čine predmet proučavanja? O ovome se može dati jedna opšta definicija po kojoj bi jedna pojava bila međunarodna od trenutka kada ona u sebi obuhvata bilo koji odnos koji se prostorno kreće s obe strane državnih granica... Međunarodni odnosi su pre svega politički odnosi između država, zatim odnosi grupa ili pojedinaca s jedne i druge strane državnih granica.«¹³

Po ovoj definiciji predmet nauke o međunarodnim odnosima je određen izdvajanjem onoga što neke odnose čini međunarodnim, dok je neposredan predmet proučavanja usresređen na istraživanje činioca koji u međunarodnom životu određuju te odnose. Autor bez sumnje polazi od toga da nauka o međunarodnim odnosima nije u dovoljnoj meri razvijena, te je u ovom trenutku svodi na skromne razmere proučavanja činioca koji usmeravaju te odnose, bez pretenzija da se uobiči jedan teorijski sistem međunarodnih odnosa u celini.¹⁴ Proučavanje činilaca koji usmeravaju međunarodne odnose bez sistematskog utvrđivanja kako i zašto nastaju ti odnosi kao posebni u poređenju s drugim društvenim odnosima, mora da vodi proizvoljnosti u određivanju tih činilaca i u oceni njihovog značaja, s obzirom na vreme i mesto datih odnosa. To uostalom najbolje pokazuje i produbljena analiza činilaca koje je autor odabrao u svojoj knjizi o kojoj je napred bilo reči. (Vidi fusnotu 14)

Sklonost autora, s obzirom na njegovu profesionalnu formaciju, ili opšti teorijski i filozofski stav s kojim prilazi problemima društvenog života, unapred određuje i činioce kojima će se dati prevaga. Takav stepen proizvoljnosti u nauci je neprihvatljiv jer svodi nauku na stvarnu

¹² L. Ledermann, op. cit., p. 393.

¹³ J. B. Duroselle, *L'Etude des relations internationales...*, op. cit., p. 383.

¹⁴ Dosledna primena ovoga stava došla je do izražaja u knjizi P. Renovin, J. B. Duroselle, *Introduction...*, op. cit. koja je izašla nakon dvanaest godina od postavljanja ove definicije.

normativnost bez obzira na njene indikativne forme. U našoj literaturi o ovim pitanjima ovakav prilaz proučavanju međunarodnih odnosa je veoma uspešno kritikovan.¹⁵

U našoj zemlji problemi međunarodnih odnosa oduvek su zaokupljali ozbiljnu pažnju nauke. Još u XIX veku se pojavljuju dela iz oblasti međunarodnih odnosa. Među njima naročito se ističu studije Jovana Ristića, a naročito »Spoljašnji odnosi Srbije novijega vremena« koja je izšla 1887. godine. Tri toma ove knjige predstavljaju, bez sumnje, produbljenu studiju čitavog kompleksa spoljnopolitičkog položaja Srbije toga vremena, te se zato izdvajaju prevazilaženjem deskriptivno-istorijskog metoda koji je dosledno sproveden u evropskoj literaturi diplomatske istorije. Specifičan položaj Srbije, i veliki značaj međunarodnih odnosa za njen opstanak, izazvao je rađanje čitave plejade pisaca iz diplomatske istorije te se radovi iz ove oblasti mogu brojati na stotine.

Pored diplomatske istorije mogu se navesti i studije koje prevazilaze istorijski metod analiziranjem činilaca koji su delovali na određivanje spoljne politike Srbije. To su na prvom mestu »Srbija na istoku« Svetozara Markovića i produbljena analiza klasno-društvene sadržine spoljne politike Srbije data u knjizi »Srbija i Albanija«, Dimitrija Tucovića.

Između dva rata nastavlja se tradicija velikog interesovanja za proučavanje diplomatske istorije te se pored niza monografskih radova pojavljuju dva značajna sistematska dela: »Diplomska istorija moderne Evrope«, u dva toma, Jovana Jovanovića i »Diplomska istorija«, takođe u dva toma, B. Šuleka.

Posle drugog svetskog rata sa stvaranjem Institut za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu proučavanje međunarodnih odnosa dobija obuhvatnije forme u studijama međunarodnih ekonomskih odnosa i kroz reginoalne studije koje zahvataju celinu odnosa u pojedinim područjima na zemlji. Uporedno teče i rad na diplomatskoj istoriji. Pored dva udžbenika (Diplomska istorija V. Krulja i Historija diplomacije V. Iblera) pojavljuje se veći broj radova posvećen analizi dvostranih odnosa naše zemlje s drugim zemljama, kao i monografskoj obradi pitanja istorije međunarodnih odnosa XIX i XX veka.

S razvojem sociologije i političke nauke u našoj zemlji, do kojeg je došlo pedesetih godina, budi se interes za proučavanje međunarodnih odnosa na način koji bi prevazilazio deskriptivno-istorijski metod koji je do tada bio vladajući. Budući da je tradicija proučavanja međunarodnih odnosa u nas bili prilično jaka, prirodni razvitak koji prolazi svaka nuka od deskriptivnog ka teorijskom u nas je bio trasiran skoro vekovnim iskustvom. Prvi radovi koji su se pojavili u oblasti teorije međunarodnih odnosa nužno su pošli ka raspravljanju osnovnih metodoloških pitanja, osvrćući se na rezultate do kojih se došlo u svetu na tom polju.¹⁶

¹⁵V. Gavranov, Neka opšta pitanja nauke o međunarodnim odnosima i stavovi jugoslovenske teorije, Visoka škola političkih nauka, Beograd 1965.

¹⁶Dj. Ninčić, Metodologija proučavanja međunarodnih odnosa, Arhiv za pravne i društvene nauke, 3-4/60, B. Jovanović, Nauka u međunarodnim odnosima kao posebna naučna disciplina, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 3/63.

Ovde, bez sumnje, treba istaći i vrlo koristan rad saradnika Instituta za međunarodnu politiku i privredu, koji su dali jedan sažet pregled nauke o međunarodnim odnosima na Zapadu.¹⁷

Prvi radovi iz ove oblasti ukazali su i na problem određivanja predmeta nauke o međunarodnim odnosima. Tim pitanjem se posebno bavi V. Gavranov u svojoj studiji »Neka opšta pitanja nauke o međunarodnim odnosima i stavovi jugoslovenske teorije« i M. Šahović u radu »Nauka o međunarodnim odnosima i njeni zadaci«.¹⁸

Po shvatanju V. Gavranova, predmet nauke o međunarodnim odnosima jeste proučavanje zakonitosti razvijanja međunarodne zajednice, kao oblika političke organizacije, i međunarodnih odnosa kao društvenih procesa u razvijanju međunarodne zajednice.¹⁹ Pri tom se on izjašnjava da su to politički odnosi koje nijedna druga nauka ne proučava, ili ako ih i proučava, to čini na drugi način i iz drugog ugla nego nauka o međunarodnim odnosima.

V. Gavranov posmatra međunarodnu zajednicu kao »... istorijski određeni oblik ispoljavanja odnosa među državno organizovanim ljudskim zajednicama, koji je u krajnjoj liniji uslovjen postignutim stepenom materijalnog i društvenog razvijanja u nacionalnim okvirima i opštim istorijskim tendencijama istorijskog kretanja«.²⁰ U ovim elementima Gavranov vidi specifičan predmet nauke o međunarodnim odnosima, s obzirom da se nijedna druga nauka ne bavi proučavanjem međunarodne zajednice kao političkog sistema organizacije. Ovo je bez sumnje precizno stanovište, ali nam se čini da sužava predmet nauke o međunarodnim odnosima. Da li se međunarodni odnosi mogu u celini svesti na sistem međunarodne zajednice? Jer kada govori o odnosima unutar te zajednice, on ne precizira koje su posebnosti tih odnosa u odnosu na druge društvene odnose, te se iz toga ne može jasno izvući zaključak šta te odnose čini međunarodnim. Bez takvog preciziranja ne može se konkretno odrediti predmet nauke koja te odnose treba da proučava, s obzirom da se mnoge postojeće nauke bave na svoj način proučavanjem međunarodnih odnosa.

Ono što ostaje precizno i određeno to je što V. Gavranov ističe u prvi plan politički sistem međunarodne zajednice, a to je svakako predmet nauke o međunarodnim odnosima, te može služiti kao osnova za izgradnju teorijskog sistema.

Shvatanje o predmetu nauke o međunarodnim odnosima koje je M. Šahović izložio manje je precizno, te zbog toga teško može poslužiti stvaranju jednog sistema nauke o međunarodnim odnosima. Po njemu: »... osnova naučnog proučavanja međunarodnih odnosa mora da se saстоji u analizi stvarnosti, u utvrđivanju dejstva osnovnih zakonitosti razvijanja društva na međunarodno područje, čiji se razvitak odvija pod opštim uticajem ovih zakonitosti.« Drugim rečima, ne može se ni govoriti o nekim posebnim zakonitostima međunarodnih odnosa, pošto nauka

¹⁷ Pregled nauke o međunarodnim odnosima na Zapadu, op. cit.

¹⁸ V. Gavranov, op. cit., M. Šahović, Nauka o međunarodnim odnosima i njeni zadaci, Visoka škola političkih nauka, Beograd 1967.

¹⁹ V. Gavranov, op. cit.

o međunarodnim odnosima treba da ispituje delovanje »osnovnih zakonitosti razvijaka društva« u međunarodnom životu. Ako neka nauka ne proučava zakonitosti iz oblasti koja čini njen predmet, onda takva nauka ne treba ni da postoji (ukoliko uopšte i postoji). Prema tome, ne može se ni govoriti o formirajući nauke o međunarodnim odnosima pošto postoje nauke koje proučavaju zakonitosti koje određuju te dnose. Metodološki je moguće poći (čak je i nužno) od opštih zakonitosti društvenog života putem postavljanja logičko-deduktivnih teorijskih stavova i sistema, ali to može služiti samo kao put ka empirijskom istraživanju međunarodnih odnosa koje treba da omogući otkrivanje zakonitosti koje u tim odnosima deluju.

U daljem tekstu Šahović precizira predmet i kaže: »... nauka o međunarodnim odnosima bavi se analizom realnog odnosa snaga koje se bore na međunarodnom polju i protivurečnostima u okviru kojih se odvija međunarodni razvitak.« I to »... na bazi sagledavanja manifestacija opštih zakonitosti društvenog razvijaka proučavati društveno-političku sadržinu međunarodnih odnosa«.²¹

Ako bi se uporedio prvi zadatak nauke o međunarodnim odnosima – analizirati realne odnose snaga – i ovaj drugi – proučavanje društveno-političke sadržine međunarodnih odnosa – onda se mora raspraviti pitanje šta je to društveno-politička sadržina međunarodnih odnosa. Da li tu sadržinu mogu činiti samo odnosi snaga? Nedostatak tog objašnjenja ostavlja ceo problem netaknut. Ako se pri tom govorio o protivurečnostima u okviru kojih se odvija međunarodni razvitak, a ne izdvoje se i konkretnije osnovne protivurečnosti međunarodnog života, onda se cela definicija svodi na analizu odnosa snaga koje se bore na međunarodnom polju.

Kao što se vidi – pokušaji da se odredi predmet nauke o međunarodnim odnosima nailaze na niz teškoća. Svi oni pokušaji koji su išli putem određivanja predmeta istraživanja, nužno su se svodili na izdvajanje nekih oblasti međunarodnog života, pri čemu je redovno dolazilo do prenaglašavanja značaja nekih oblika i do zanemarivanja drugih. Zato bi bilo probitačnije i metodološki opravdanije – da se pode putem izdvajanja onoga što međunarodne odnose izdvaja od svih drugih odnosa, onoga što te odnose karakteriše. Ako bi se ovo moglo uspešno obaviti, onda bi i mnoge druge neslaglosti oko predmeta i prirode nauke o međunarodnim odnosima mogle biti otklonjene ili svedene na čisto akademске razmere. Tako bi se izbeglo vrlo često mešanje ove nauke sa sociologijom, sociologijom međunarodnog prava, istorijom međunarodnih odnosa i drugim.

Proučavanja u ovom pravcu brzo dovode do jednog interesantnog saznanja. Neslaglost pisaca o tome što je to što je posebno za međunarodne odnose za razliku od drugih društvenih odnosa skoro da i ne postoji.²² Ono u čemu se uglavnom svi slažu to je da ove odnose karakteriše stalno prisustvo politike sile koja je osnovna determinanta među-

²¹ Op. cit. str. 22.

²² M. Šahović, op. cit., str. 11.

narodnih odnosa.²² Postoje samo različite varijante u ovom osnovnom stavu dok suština ostaje ista. Neki smatraju da je sila prisutna zato što ne postoji efikasan pravni sistem međunarodne zajednice (Aron, Wright i dr.),²³ a drugi: da je sila rezultat i posledica instikata kojima je opterećen čovek i njegova priroda (»realisti«).²⁴ Što se tiče shvatanja realista tu bi se teško mogao jasno definisati kriterijum po kome bi se razlikovali politički odnosi unutar društava, i politički odnosi između politički razgraničenih društava ili država. Razlika bi se možda mogla naći u tome što je u političkom životu unutar, sila donekle ograničena religijskim i moralnim normama koje nosi u sebi svaki pojedinac, dok u međunarodnim odnosima takvih ograničenja nema, pošto društva u te odnose stupaju posredstvom političkog tela koje, naravno, ne može gajiti nekakva moralna načela. Iz ovoga se da jasno zapaziti da su razlike između ova dva teorijska shvatanja samo u objašnjenju krajnjeg uzroka dok su u suštini istovetne.

Cini se ipak da ovo merilo za određivanje posebnosti međunarodnih odnosa ne može opstati iz dva osnovna razloga. Prvo, zato što se ono zasniva na razlici obima i stepena efikasnosti pravnog sistema međunarodne zajednice, od unutrašnjeg pravnog poretka. Prema tome, moguće je prepostaviti da će s jačanjem sistema međunarodnog prava nestati i razlika između međunarodnih i unutrašnjih političkih odnosa. Ovo je moguće prepostaviti, kao što autori koji brane ovaj stav prepostavljaju da međunarodno pravo nikad ne može da postigne efikasnost unutrašnjeg prava. Na pretpostavkama se zaista ne može graditi naučna teorija te se ovo gledište nikako ne može prihvati. Drugo, ovo gledište zanemaruje činjenicu da pored sukoba u međunarodnim odnosima postoji i saradnja. Što je još značajnije: saradnja je isto tako rezultat nužnosti kao što je to slučaj i sa sukobom.

Metodološki napor da se odrede analitički okviri neke posebne naučne discipline izgleda da mora biti usmeren ka istraživanju merila pomoći kojih će se utvrditi zadatak te discipline. Zato bi se kao prethodno pitanje moralo raspravljati o prirodi odnosa koji se nazivaju međunarodnim. Da li su ti odnosi samo nešto što je izvedeno iz unutrašnjeg života društva, produžetak van granica društvenih odnosa koji nastaju unutar društva, ili se stvara nešto posebno, što stvara neke nove pojave karakteristične i vezane za međunarodni život? Ukoliko su međunarodni odnosi samo izvedeni odnosi, onda nikakva posebna nauka (nauka u pravom smislu reči) ne bi mogla da odgovori svojim zadacima, pošto bi jedino postojeće nauke mogle da prouče celinu, kako odnosa koji se uspostavljaju unutar, tako i produžetak tih odnosa van granica politički omeđenih društava. S druge strane, ovde se ne želi postaviti neko apsolutno ograničenje (niti je to moguće) između tih oblika odnosa, jer sam društveni život čini jednu celinu i u njega ulazi sve ono što je vezano

²² Vidi: R. Stojanović, Politika sile u međunarodnim odnosima, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1-3/66.

²³ R. Aron, Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales, Revue française de science politique, 5/67 pp. 835-842, B. H. M. Vleke, Quelques aspects théoriques de l'étude des relations internationales, Politique étrangère, 3/62, p. 232.

za život društva i čoveka. Znači, ne radi se o određivanju nečeg izolovanog, nečeg što nema nikavih dodirnih tačaka s društvenom celinom, već samo o određivanju specifičnosti jednih odnosa u odnosu na druge, ukoliko takvih specifičnosti ima. Uostalom, i sama podela nauka nije rezultat podeljenosti života već samo potrebe za podelom rada u ovoj oblasti ljudske delatnosti.

Koje su posebnosti međunarodnih odnosa u odnosu na druge društvene odnose? Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, neophodno je poći od osnovnog pojma društva. Bilo nominalistički ili univerzalistički, društvo koje se pojavljuje u međunarodnim odnosima je skup ili grupa ljudi koja nastaje na osnovama zajedničkih interesa na određenoj teritoriji na kojoj je ta grupa situirana. Po definiciji koja bi se postavila sa stanovišta istorijskog materijalizma, društvo je »skupina koja materijalno proizvodi (i proizvodi nove ljudi), vezana procesima koji čine društvenu osnovu (odnosno materijalnim procesima), koja joj omogućuje opstanak, koji procesi, opet, uslovljavaju procese koji čine društvenu nadgradnju.«²⁵ Ovakva skupina ljudi da bi činila društvo, mora biti samodovoljna (autarhična) što znači da se unutar nje »vrše svi procesi koji su ljudima na datom stupnju razvoja potrebni i mogući.«²⁶ Što nikako ne znači da je takva skupina apsolutno autarhična i da stupanje u vezu s drugim društvenim skupinama znači negaciju društvenog karaktera date skupine.

Za međunarodne odnose je bitan odnos koji nastaje između društvenih grupa, teritorijalno situiranih i politički razgraničenih. Tu se nauka o međunarodnim odnosima razlikuje od političke nauke, koja se takođe bavi odnosima teritorijalnih grupa, ali unutar jednog društva, ili unutar političkih granica jedne države u kojoj se razvija više društava. Dakle, kao prva posebnost predmeta nauke o međunarodnim odnosima jeste u tome što ona proučava odnose politički razgraničenih društava, što ni jedna druga nauka nema za svoj predmet. Politički ograničeno društvo nastaje sa državom, i u tom smislu: međunarodni odnosi su odnosi između država sve dok su države izraz političke organizacije teritorijalnih društava.

Ovde se nameće potreba da se razjasni pitanje subjekata međunarodnih odnosa. Raspravljujući o ovom pitanju teoretičari međunarodnih odnosa donose veoma različite postavke. Jedni smatraju da su države jedini subjekti, dok drugi polaze od pojedinca kao osnovnog subjekta ovih odnosa. Između ova dva krajnja shvatanja postoje niz varijanti po kojima su subjekti pored država i međunarodne organizacije, politički pokreti i grupe, nacije, religiozne grupe itd.²⁷ Čini nam se da u odgovoru na ovo pitanje nauka o međunarodnim odnosima trpi uticaj nauke međunarodnog prava. Međutim, određivanje subjekata međunarodnog prava nema ničeg zajedničkog sa utvrđivanjem partnera međunarodnih odnosa. [Međunarodni odnos kao takav je rezultat postojanja množine politički razgraničenih društava koja stupaju u uzajamne veze radi zado-

²⁵ R. Lukić, *Osnovi sociologije*, Beograd 1965, str. 284.

²⁶ Ibid.

²⁷ V.I.J. - D. L. J. - D. L. J.

voljenja svojih potreba. Prema tome, taj odnos nastaje i postoji sve dok postoje politički razgraničena društva. (Smatramo da je preciznije reći politički razgraničeno društvo nego država, jer je moguće zamisliti razvoj tokom koga će doći do odnosa između politički razgraničenih društava koja nisu države.) Svi ostali akteri su samo prividno subjekti ovih odnosa, jer su oni samo posledični oblici postojanja međunarodnih odnosa. Međunarodne organizacije nastaju radi racionalnog uređenja i usmeravanja ovih odnosa, politički pokreti mogu da budu izraz internacionalizacije nekih procesa opštedruštvenog karaktera (međunarodni radnički pokret na primer), ili pokret u cilju političkog izdvajanja jednog društva veštački integrisanog u jednu šиру političku zajednicu (nacionalni pokreti na primer). Prema tome, u nizu tih pojavnih oblika aktera u međunarodnim odnosima moguće je razlikovati one koji predstavljaju težnje i ostvarenja organizacionog uređenja međunarodnih odnosa ili one koji deluju kao činioци na stanje i kretanje između do tada postojećih partnera. Nikako se ne može zaključivati onako kako je to u međunarodnom pravu. Činjenica da je neko subjekt međunarodnog prava, nikako ne znači da je i partner međunarodnih odnosa. Subjekt međunarodnog prava može biti i pojedinac i to uglavnom zbog toga što se smatra da se na takav način poboljšavaju mogućnosti za razvoj međunarodnih odnosa u pravcu saradnje i međunarodnog mira. Međunarodna organizacija može biti subjekt međunarodnog prava, ali ostaje činjenica da je takva organizacija nastala sa svesnim ciljem uređenja odnosa između država. I samo međunarodno pravo nastaje i postoji da bi pravno regulisalo međunarodne odnose te sve ono što može delovati na te odnose, međunarodno pravo teži da obuhvati pravima i obavezama te tako proširuje krug svojih subjekata.

Prema svemu što je izloženo, smatramo da se uopšte ne može govoriti o subjektima međunarodnih odnosa već o partnerima, organizacionim oblicima i činiocima koji deluju na odnose između tih partnera. U tom smislu možemo govoriti da je činilac i pojedinac, ali nikako subjekt, jer je on učesnik drugih društvenih odnosa unutar društva koje stupa u odnose s drugim društvom. Pojedinac se, recimo, pojavljuje kao činilac u tom smislu što može uticati na kretanja u međunarodnim odnosima. Logički, on je znači izvan tih odnosa, te može delovati na te odnose ne kroz svoj odnos prema drugom partneru (kao što to čini država) već putem neke radnje kojom se postiže neki cilj unutar konstelacije međunarodnih odnosa s posredstvom političkog mehanizma društva čiji je on član. Drugim rečima, on je subjektivni činilac međunarodnih odnosa, kao što je recima geografski položaj neke zemlje objektivni činilac u njenim odnosima s drugim državama.

Sada se nameće pitanje: koja je bitna razlika između odnosa politički razgraničenih društava i odnosa drugih političkih grupa unutar društva? Ovo pitanje je neophodno raspraviti zbog postojanja teritorijalno ograničenih političkih grupa unutar jednog društva i njihove odnose proučava politička nauka. Da li postoji razlika između odnosa autonomnih jedinica unutar unitarne države ili federalnih jedinica unutar savezne države i međunarodnih odnosa? Ovo je veoma značajno pitanje, jer se na

odnosima. Ovo je upravo granična oblast ove dve nauke i tačka njihovog razdvajanja. Po našem mišljenju, ovde se radi o stepenu političkog razgraničenja. Stepen integrisanosti jednoga društva nalazi svoj odraz u njegovoj političkoj organizaciji. Unutar jedne države mogu postojati više društava paralelno, ali samo do tačke do koje njihovi interesi ne trpe zbog veza s drugim društvom. Kada se ti interesi zadovoljavaju optimalno kroz zajednički državni politički okvir, ta društva zajednički nastupaju prema drugim takvim jedinicama. Na taj način, politički razgraničena društva u međunarodnim odnosima se pojavljuju kao određene političke jedinice bez obzira na njihovu unutrašnju društvenu i političku složenost. U tom smislu terminološki bi bilo najbolje uvesti pojam »politička jedinica« za svaku stranu međunarodnog odnosa. (Ovaj termin upotrebljava Raymond Aron u svojoj knjizi *Paix et Guerre entre les Nations*, Pariz, 1962, ali u drugom smislu.)

Suštinski, međunarodni odnosi se razlikuju od svih drugih političkih odnosa po tome što oni nastaju iz protivurečnosti koja proizlazi iz političke deobe jedinstva prostora i izvora u okviru kojih se razvijaju osnovni preduslovi za opstanak ljudskog društva – materijalna proizvodnja i proizvodnja ljudi. /S obzirom da su oni rezultat političke deobe jedinstvenih uslova na zemlji između političkih jedinica, međunarodni odnosi kao takvi predstavljaju političku pojavu u razvoju ljudskog društva. Oni su upravo politički ne zbog forme kroz koju se odvijaju (vlade sa vladama dolaze u dodir) već su u suštini politički, jer predstavljaju izraz nejednakosti koja je rezultat te protivurečnosti. Zbog toga i nauka koja proučava ove odnose spada u krug političkih nauka.

Autarhičnost svakog pojedinog društva nužno se sužava međuzavisnošću koja nastaje između njih zbog nejednakih uslova koji su nastali političkom deobom prostora. U tom sklopu međuzavisnosti i autarhičkog postulata nastaju različiti oblici jednačenja težnji i mogućnosti, koju u krajnjoj liniji određuje stepen i oblik međuzavisnosti. Jedna politička jedinica u međunarodnim odnosima uvek stoji u manjem ili većem stupnju međuzavisnosti u odnosu na druge političke jedinice. Sama činjenica da su uslovi za materijalnu proizvodnju jedinstveni za celu zemljiju kuglu, ukazuje na nužnu manjkavost ograničenog prostora koji zauzima jedna politička jedinica, a na kome može biti sadržano više ili manje povoljnijih uslova za te osnove opstanka ljudskog društva. Manjkavost u izvorima sopstvene teritorije se dopunjava radom i vezama sa drugim jedinicama. Stepen međuzavisnosti određuje i stepen autarhičnosti koja se politički odražava kroz suverenost političkih jedinica. Suverenost svake jedinice ne dozvoljava postojanje supremacije neke druge vlasti nad njom. To je bitna karakteristika politički razgraničenog društva koje kao politička jedinica stupa u međunarodne odnose. Međutim, potrebe koje proizlaze iz međuzavisnosti sužavaju obim autarhičnosti, a sa njome i same suverenosti, kao njenog političkog oblika. Političke jedinice stupaju u međusobne odnose stvarajući tako sistem odnosa koji dobija svoje pravne i političke okvire. Tako nastaju politički sistemi međunarodnih odnosa koji su kroz istoriju prolazili kroz različite forme: svesno organizovani sistemi ravnoteže interesa (čiji je odraz ravnoteža snaga) i sistem kolektivne bezbednosti, kao savremeniji oblik organizacije

međunarodnih odnosa. Unutar univerzalnih sistema (univerzalnih unutar međunarodne zajednice koja nije u svim periodima istorije obuhvatila sva područja na zemlji) nastaju podsistemi koji su uvek uslovljeni univerzalnim sistemom i zavise od njega. Podsistemi se izdvajaju, ili kroz stvaranje regionalnih ravnoteža interesa ili kroz regionalne organizme kolektivne bezbednosti.

Iz dosadašnjih izlaganja sledi – da nauka o međunarodnim odnosima proučava temeljne činjenice nastajanja odnosa između politički razgraničenih društava, stepen i oblik međuzavisnosti između njih, činioce i zakonitosti koje određuju te odnose i političke sisteme koji nastaju na osnovama tih zakonitosti i svesnog političkog delovanja političkih jedinica koje se pojavljuju kao partneri međunarodnih odnosa.

II

1. /Razmatranja o prirodi nauke o međunarodnim odnosima nameću nekoliko osnovnih pitanja: Da li je ova nauka teorijska ili deskriptivna, to jest: da li ona može biti teorijska nauka. I drugo pitanje: da li je ona sintetička nauka ili empirijska. To su bez sumnje pitanja koja se nalaze u živi razmatranja metodoloških pitanja nauke o međunarodnim odnosima.

Prethodna izlaganja predodređuju na neki način osnovni stav o ovom pitanju. Deskriptivni metod ne bi mogao da odgovori zadatku koji nameće predmet kako je u ovom radu definisan. Zato se celo ovo pitanje svodi na razmatranje mogućnosti stvaranja jedne uopštavajuće, teorijske nauke međunarodnih odnosa.

Shvatanje o predmetu nauke o međunarodnim odnosima, kako je napred izloženo, ukazuje na postojanje nečeg posebnog u međunarodnim odnosima što te odnose odvaja od drugih društvenih odnosa. Ta posebna oblast društvenog života bez sumnje zahteva posebno naučno proučavanje, kroz jednu disciplinu koja bi se samo time bavila. Zato bi svaka rasprava o potrebi postojanja jedne posebne naučne discipline bila ovom prilikom izlišna.²⁸

Sama činjenica da postoji jedna oblast društvenog života koja se naučno ne obrađuje, ukazuje na mogućnost stvaranja jedne uopštavajuće naučne discipline koja bi se bavila tom oblašću. Prema tome, pitanje se svodi na sledeće: da li u sadašnjem trenutku postoji metodološka mogućnost uobličavanja jedne teorije međunarodnih odnosa? Da bi se uspešno odgovorilo na ovo pitanje; nužno je raspraviti značenje pojma teorije kako bi se moglo ceniti da li se u njega može uklopiti sadašnji stupanj znanja o predmetu međunarodnih odnosa, kao i mogućnost sredstava daljeg saznavanja toga predmeta.

»Po definiciji, teorijska nauka je organizovano i metodično nastojanje da se racionalno-iskustvenim putem dođe do objektivnog, pouzdanog i preciznog opštег i sistematskog saznanja o stvarnosti, odnosno onom

²⁸ Vidi: suprotno shvatanje: F. L. Schuman, International Politics, New York 1959, pp. 577 et seq.

njenom delu koji proučava neka nauka.²⁹ Ako se ovoj definiciji doda i stav da: »Teoriju neke nauke sačinjavaju na određeni način povezani opšti stavovi...« i da prema tome »u naučnu teoriju spadaju i naučni zakoni kao izrazito opšti iskustveni stavovi«,³⁰ tada u celini, ako bi se htela stvoriti teorija međunarodnih odnosa, mora joj se priznati sposobnost da u svojoj oblasti otkriva zakonitosti. To znači da se naučno može predvidati razvoj međunarodnih odnosa, jer u suprotnom, nauka o međunarodnim odnosima ne bi bila nauka u pravom smislu reči.

Pored ovog najstrožeg shvatanja teorijske nauke, postoje i skromniji zahtevi da bi jedna nauka imala teorijski karakter. Tako po Morgenthau-u, teorija bi bila »jedan racionalno sreden skup raznolikih elemenata koje je istraživač našao u oblasti saznanja koje proučava«.³¹ Po ovom shvatanju, kao i po shvatanju V. Milića o teorijskoj nauci, malo je pisaca koji osporavaju mogućnost postojanja nauke o međunarodnim odnosima kao uopštavajuće (teorijske) nauke.³² Do sada je bez sumnje veliki broj radova iz ove oblasti uspešno sistematizovao niz znanja iz ove oblasti, doveo do niza opštih stavova o mnogim pojавama međunarodnog života, kao što su, recimo, međunarodna ravnoteža, ravnoteža snaga, nacionalni interes, sistem odlučivanja u međunarodnoj politici, ulozi sile u međunarodnim odnosima itd.

Međutim, ipak se postavlja pitanje mogućnosti stvaranja teorije međunarodnih odnosa, to jest, mogućnosti saznanja zakonitosti i stvaranja uslova za predviđanje razvoja u međunarodnim odnosima. Tu bi sva-kako bilo korisno ostaviti prostora da kroz istraživanje u međunarodnim odnosima sam razvoj ove nauke dovede do stvaranja teorije. Za sada se ne može reći da bi ova nauka bila u stanju da zasnuje sistem koji bi bio opšti i konačan. Bez sumnje, u ovoj oblasti uopštavajuća nauka se mora zadovoljiti s velikim brojem opštih stavova za koje se još ne može reći da su zakoni u pravom smislu reči, s tim što se ne može poricati da već u ovom trenutku ova nauka poznaje i neke zakonitosti. Isto tako, ne može se reći da nauka o međunarodnim odnosima u ovom trenutku predstavlja dograđen sistem koji u sebi obuhvata celokupnu empiriju međunarodnih odnosa. Nužno se, međutim, nameće potreba što tešnjeg povezivanja empirijskog istraživanja i nauke o međunarodnim odnosima. Za takav razvoj u ovom trenutku potrebno je sistematizovati postojeće znanje i opšte stavove do kojih se došlo u proučavanju međunarodnih odnosa, bez preterivanja u zahtevu da svi ti stavovi moraju isključivo biti empirijski dokazani. Drugim rečima, bilo bi štetno da se nauka svede samo na teorijski iskaz empirije. Nauka se nikako ne može lišiti spekulativnih elemenata, pa ma kako metodi empirijskog istraživanja bili savršeni. Uvek se mora pretpostaviti mogućnost trenutne nemoći metoda da empirijski potvrde neke stavove do kojih se došlo spekulativnim pu-

²⁹ V. Milić, *Sociološki metod*, Beograd 1965, str. 180.

³⁰ V. Milić, op. cit., p. 224.

³¹ H. Morgenthau, *The Nature and Limits of a Theory of International Relations*, u ediciji R. Fox-a, *The Theoretical Aspects of International Relations*, Notre Dame, 1959, p. 21.

³² Vidi: L. Ledermann, op. cit., pp. 396-397, J. B. Duroselle, *L'Etude des relations...*, op. cit., pp. 696-697.

tem. Sigurno je čak – da utvrđen teorijski sistem prethodi i samom empirijskom istraživanju, te je nemoguće i zamisliti drugačije postupak naučnog saznavanja.³³

Nauka o međunarodnim odnosima, kao relativno mlada naučna disciplina, ne može pretendovati na zaokružen teorijski sistem u kome je već veliki broj zakonitosti otkriven. Međutim, svakako se može reći da se mogu izdvojiti mnogi opšti stavovi, a među njima i neki koji se mogu smatrati zakonima u naučnom smislu jer su i empirijski dokazani. Veliki broj ratova je proučen, istorijski utvrđeni uzroci njihovog nastanka, razvoj i posledice. Takođe su u mnogobrojnim monografskim i sistematskim radovima, proučeni periodi mirnih odnosa među državama, politički sistemi tih odnosa (savezi, direktorijumi, koncerti velikih sila, kolektivna bezbednost). Dakle, može se reći da je veći broj pojedinačnih zakona otkriveno u međunarodnim odnosima proučavanjem njihove istorije. Da li se može reći da su to i opšti zakoni, to jest zakoni koji će u istim uslovima delovati i danas i u buduće? Na ovo pitanje upravo treba da odgovori nauka o međunarodnim odnosima. Naime, ukoliko se ne bi moglo doći do opšтиh zakonitosti, teško bi se mogla priznati korisnost prerastanja nauke o međunarodnim odnosima od istorijsko-deskriptivne u uopštavajuću. Istorija međunarodnih odnosa bila bi sasvim dovoljna, pošto ona inače istražuje pojedinačne zakonitosti neke epohe rata, mira itd. S druge strane, ako bismo ustanovili mogućnost otkrivanja opšтиh zakonitosti u međunarodnim odnosima, to ne bi značilo da nauka o međunarodnim odnosima ne bi vodila računa i o posebnim zakonima, jer njen zadatok bi upravo bio da nađe put ka uopštavanju tih pojedinačnih zakona.

O pitanju zakona u društvenim naukama veoma su živi suprotni stavovi koji su uglavnom rezultat filozofskog opredjeljenja autora. Bez sumnje, indeterministi stoje na stanovištu da takvih zakona ne može biti. S druge strane, veliki broj naučnika na zapadu smatra da u društvenim naukama mogu postojati samo pojedinačni zakoni, nikako opšti.³⁴ U našoj literaturi međunarodnih odnosa Đ. Ninčić smatra da: »Ne postoje, naime, nikakve opšte zakonitosti po kojima bi se upravljali međunarodni odnosi u svim vremenima i koji bi važili sub speciae aetertis. Te su zakonitosti, kao i dijalektika koja ih prožima, uvek konkretne, nikad apstraktne. A ono što ih čini konkretnim, to je opšti istorijski ambijent u kome dolaze do izražaja.«³⁵

Prirodno, svako proučavanje nekog stanja ili kretanja u međunarodnim odnosima, mora voditi računa o mestu i vremenu nastajanja datih elemenata proučavanja, evoluciju sredine koja je dovela do toga, tako da je nužno vezati delovanje zakonitosti za određene uslove. Sigurno je isto tako da i najelementarniji fizički zakoni deluju samo u određenim okolnostima a ne van njih. Ako to hoćemo da osporimo društvenim naukama, onda je teško braniti stav da postoje neke pojedinačne zakoni-

³³ Vidi: M. Durić, Problemi sociološkog metoda, Beograd 1962, str. 50-61 i J. Đorđević, Politički sistem, Beograd 1967, str. 51.

³⁴ Ovde ne možemo ulaziti u širu raspravu o ovom pitanju jer to prevazilazi okvire rasprave o nauci međunarodnih odnosa.

³⁵ Đ. Ninčić, op. cit., str. 246.

tosti koje su dovele do neke pojave pod određenim okolnostima, a da je nemoguće doći do opšteg zakona koji će delovati uvek, ako su date okolnosti iste. Naime, ako je moguće proučiti i utvrditi uzročne veze koje su nastale između datih okolnosti i jednog rata, zašto je potrebno negirati mogućnost istraživanja zakonitosti koje bi bile primenjive na sve ratove i u prošlosti i u sadašnjosti i u budućnosti. Ovde nije reč o tome da su te zakonitosti i otkrivenе, već samo o mogućnosti da ih nauka otkrije. U kolikoj meri će to jedna nauka uspeti, zavisi bez sumnje od njene razvijenosti u metodološkom smislu reči. Bitno je da u međunarodnim odnosima vladaju neke zakonitosti, dok je sasvim odvojeno pitanje da li ih je nauka otkrila ili ne. Ako prihvatomo da u međunarodnim odnosima vladaju neke zakonitosti, nema nikakvog opravdanja da se poriče mogućnost njihovog naučnog utvrđivanja.

S ovim pitanjem se povezuje i mogućnost predviđanja u razvoju međunarodnih odnosa. Ako je Lenin otkrio uzročnu vezu između društveno-ekonomskе strukture imperijalizma date epohe i ekspanzionističke politike država u pitanju, onda se slobodno može reći da će u svim budućim slučajevima, pod okolnostima koje nužno izazivaju takvo ponašanje, međunarodna zajednica moći da računa s delovanjem politike sile u međunarodnim odnosima. Neshvatljivo je da bi u jednom vremenu nužnost okolnosti delovala a u drugom ne. Ako u međunarodnim odnosima ne može da se zaključi, da date okolnosti izazivaju određene posledice u svim slučajevima (uz izuzetke), tada nikakvo naučno objašnjenje niti predviđanje ne bi bilo moguće.

2. Quincy Wright je primetio da »sve discipline teže danas da postanu nauke, mada njihova građa pokazuje otpor naučnom tretmanu. One obično počinju kao veština ili istorija, zatim postaju uopštavajuće kroz filozofiju i najzad, vode borbu da postanu nauke.«³⁶ U početnoj fazi oni koji vode ovu »borbu«, najčešće podlegnu slabosti da frontalni napad već postojećih nauka ublaže na taj način što umanjuju mogućnosti nauke za koju se »bore«. Kroz tu fazu su prošle sociologija i političke nauke, kojima je poricana originalnost, poricana naučnost, i uopšte, mogućnost zasnivanja tih nauka. S druge strane, sociolozi i politikolozi su skrušeno priznavali zavisnost ovih nauka od drugih disciplina, te su se često zadovoljavali time što bi sociologiju, odnosno politikologiju, i sami svodili na mehaničku sintezu rezultata do kojih su došle druge nauke, svodeći tako ove nauke na enciklopedije znanja iz oblasti koje bi trebale da proučavaju.

Ista sudbina je čekala i mladu nauku o međunarodnim odnosima. Tako je 1953. godine F. Schuman došao do zaključka da »Nauka o međunarodnim odnosima očigledno nije posebna grana saznanja već pre jedna eklektička disciplina.«³⁷ U ovom smislu se najčešće zaključuje da ova nauka ima za zadatak da putem sinteze saznanja do kojih su došle druge naučne discipline, više ili manje srodne, omogući objašnjenje pojava međunarodnog života. Drugim rečima, ova nauka i nema svoj određeni predmet koji bi ona sama mogla, to jest moralu da proučava

³⁶ Nav. po E. B. McNeil, *The Nature of Human Conflict*, Prentice Hall, 1965, p. 3.

³⁷ F. L. Schuman, op. cit., p. 577.

putem istraživanja sopstvene empirije. Ova rasprava se nastavlja postavljanjem pitanja o karakteru nauke o međunarodnim odnosima. Da li je ta nauka opšta ili posebna disciplina, tj. da li ona u sebi obuhvata sintezu rezultata do kojih su došle sve ostale discipline koje proučavaju međunarodne odnose (međunarodno pravo, međunarodne organizacije, međunarodna politika, diplomatska istorija itd.) ili je to posebna nauka koja paralelno postoji sa tim disciplinama.³⁸ Ovakva diskusija, sem akademskog, nema nikakvog značaja, pošto se rešenjem toga pitanja ne dira u sadržinu i suštinu predmeta proučavanja. U našoj literaturi veoma uspešno su kritikovani ovakvi stavovi, te je nepotrebno zadržavati se i ovom prilikom na tome.³⁹

Da li je nauka o međunarodnim odnosima sintetička ili empirijska? Odgovor na ovo pitanje je moguć jedino ako se ispita da li ova nauka ima svoju sopstvenu praksu, koju samo ona istražuje ili ne. Bilo kako se shvatao predmet nauke o međunarodnim odnosima, sasvim jasno se izdvajaju dva niza pitanja koja iz njenog predmeta proizlaze. U jednom nizu pitanja — koja obuhvataju osnovu međunarodnih odnosa, ekonomsku međuzavisnost partnera, činioce koji deluju na tu osnovu, klasnu i društveno-političku strukturu partnera, strategijske činioce, geografske činioce, svetsko tržiste i njegov značaj, međunarodno pravo i dr. — nauka o međunarodnim odnosima treba da se koristi rezultatima odnosnih naučnih disciplina. U tom postupku naučnog objašnjavanja ovih elemenata, nauka o međunarodnim odnosima primenjuje metod sinteze radi saznanja onoga što je vezano za njen predmet. Naravno, to nikako ne može biti mehanička sinteza, nikako nije moguće zamisliti da se kroz nauku o međunarodnim odnosima izlažu znanja iz odnosnih oblasti bez njihovog dovođenja u vezu sa onim drugim nizom pitanja koja proizlaze iz njenog predmeta. U tome drugom nizu pitanja koja obuhvataju na primer, političko ponašanje učesnika međunarodnih odnosa, zatim istraživanje empirije iz oblasti političke organizacije međunarodne zajednice, njeno nastajanje, delovanje i menjanje, nauke o međunarodnim odnosima mora sopstvenim metodima proučavati empirijsku građu tih oblasti, jer nijedna druga nauka ih ne proučava.

Ovih nekoliko izdvojenih pitanja ukazuju da je nauka o međunarodnim odnosima i sintetička i empirijska, te prema tome: ona se razlikuje od drugih disciplina samo po stepenu razvijenosti sopstvenih metoda u istraživanju i saznavanju svoga predmeta. Teško je naći neku naučnu disciplinu koja u većoj ili manjoj meri može ignorisati rezultate drugih naučnih disciplina u svom sopstvenom delokrugu rada.

III

U ovom radu pitanje metoda nauke o međunarodnim odnosima biće razmatrano tako što će se izložiti samo logička struktura metoda, a ne sami tehnički postupci istraživanja.

³⁸ Vidi: B. Jovanović, op. cit.

³⁹ M. Šahović, op. cit. i A. Peleš, O konstituisanju nauke o međunarodnim odnosima, Godišnjak

Bez sumnje, potrebno je da se utvrdi na koji način se prilazi proučavanju međunarodnih odnosa, koji se principi moraju poštovati i na koji način istraživač u svojoj oblasti može postići svoj cilj. U logičkom smislu, metod predstavlja skup pravila koja određuju analitički postupak u istraživanju. Drugim rečima, cilj je da se izvuku neka pravila koja će imati opšti značaj bez obzira koja će se tehnička sredstva primeniti prilikom istraživanja.

S obzirom na sintetičko-empirijski karakter nauke u međunarodnim odnosima, metodi proučavanja moraju biti multidisciplinarni. Multidisciplinarni u tom smislu što će se, kao i u svim slučajevima posrednog pristupanja predmetu istraživanja, primeniti i deduktivni i induktivni metod u zaključivanju. S druge strane, proučavanje neposredne empirijske građe međunarodnih odnosa zahteva i uvođenje metodskih postupaka koji su specifični za samu nauku o međunarodnim odnosima, i u tom smislu ovde će biti izloženi osnovni stavovi o tom pitanju.

Mada klasici marksizma nisu dali neki zaokruženi sistem naučnog proučavanja međunarodnih odnosa, može se reći da se u njihovim delima može naći veoma mnogo u pogledu metodološkog prilaza proučavanju međunarodnih odnosa. U tom smislu, Lenjinova dela pružaju najviše i u sistematskom i u metodološkom pogledu. Metodološki postupak koji je Lenjin primenio u proučavanju imperijalističkog ponašanja država u datoj epohi, doveo je do otkrivanja uzročnih veza između tog ponašanja i određenih materijalnih i subjektivnih činilaca. Značaj ovih metoda proizlazi iz činjenice da je pomoću njih Lenjin otkrio jednu zakonitost koja je istorijski potvrđena.

Savremena marksistička nauka u međunarodnim odnosima u svom formirajući treba da ima u vidu ovu činjenicu. Njen zadatak je nesumnjivo da otkriva zakonitosti međunarodnih odnosa, kao specifične vrste društvenih odnosa, kako bi mogla da odgovori svom zadatku – službi čoveku i društvu. Koji je to postupak koji je Lenjin primenio u proučavanju međunarodnih odnosa epoce imperijalizma? Analizom Lenjinovih radova iz ove oblasti, može se izdvojiti nekoliko osnovnih tačaka postupka u proučavanju međunarodnih odnosa.

1. Utvrđivanje prirode interesa učesnika međunarodnih odnosa kako bi se putem njihovog saznavanja moglo zaključiti na koji način oni mogu biti zadovoljeni. Da li se ti interesi mogu ostvarivati kroz saradnju, da li se oni jedino mogu ostvarivati kroz saradnju ili pak putem negiranja interesa drugih, putem primene sile, pritiska ili osvajanja. Pri tom je Lenjin formiranje interesa vezivao za društveno-ekonomski sistem svakog pojedinog učesnika u međusobnu odnosu. To jest, ukoliko su protivurečnosti datog sistema takve da je za njihovo razrešenje neophodna spoljнополитичка akcija metodima sile, onda je zakonito očekivati da će takva država primenjivati ekspanzionističke metode, i obrnuto.

2. Klasna priroda učesnika međunarodnih odnosa mora se imati uvek u vidu pri proučavanju ovih odnosa. Istorijски, Lenjin je u svome delu Imperijalizam kao naiviši stadij kapitalizma, zanazio razlike između

osvajačke politike staroga Rima i imperijalističke politike Velike Britanije u XIX i XX veku, imajući u vidu klasnu suštinu interesa te dve države.

3. Nivo svesti (nacionalne i ideološke) kao značajnog elementa u međunarodnim odnosima. Lenjin je istakao da: »Jedna od osnovnih osobina imperijalizma sastoji se upravo u tome što on ubrzava razvitak kapitalizma u nerazvijenim zemljama i samim tim proširuje i zaoštrava borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja.«⁴⁰

4. Proučavanje zakonitosti međunarodnih ekonomskih odnosa, delovanje zakona vrednosti u međunarodnim odnosima, kod Lenjina je uzimalo značajno mesto u analizi imperijalizma. Njegov osnovni stav da je »politika koncentrisani izraz ekonomike«, u međunarodnim odnosima kao političkim odnosima, našao je primenu baš u ovim proučavanjima.

5. Odnos snaga u međunarodnim odnosima, ali ne u smislu deobe sile. Lenjin je odnos snaga posmatrao tako što je u njemu tražio odnos društava s različitim društveno-ekonomskim sistemima, te prema tome s različitim protivurečnostima, a na taj način i s različitim ponašanjem u međunarodnim odnosima. Klasna, društveno-ekonomski struktura učesnika međunarodnih odnosa nije kod svih jednaka u raznim periodima istorije. Na taj način se preko međunarodnih odnosa stvara dodir različitih društava, što ima veliki značaj, a s obzirom na mogućnost sukobljavanja progresivnih i nazadnih društvenih organizacija. Od ovog odnosa snaga zavisi i krajnji ishod odnosa kroz sukob ili saradnju.

Izdvajanjem ovih elemenata u postupku istraživanja jasno se može videti: da od pet elemenata četiri predstavljaju multidisciplinarno proučavanje, dok je peti elemenat vezan za same međunarodne odnose, u kojima se formira određeni odnos snaga, koji mora biti sam po sebi proučen neposrednim istraživanjem strukture međunarodne zajednice i odnosa i ponašanja u njoj.

Kako je Lenjin proučavao samo odnose date epohe, bez pretenzija da pruži sistematska znanja o međunarodnim odnosima, neophodno je istraživati dalje metodske postupke u proučavanju međunarodnih odnosa. U tom smislu će se ovom prilikom učiniti pokušaj utvrđivanja nekih opštih pravila u postupku naučnog proučavanja međunarodnih odnosa.

1. Istorijsko proučavanje međunarodnih odnosa je potrebno da bi se mogli utvrditi zajednički elementi neke pojave. Na taj način bi se moglo doći do saznavanja zakonitosti koje su delovale u prošlosti, što je veoma značajno u postupku uopštavanja. (Recimo – proučavanje uzroka velikog broja ratova, mogao bi da dovede do pronalaženja nekih zajedničkih elemenata u uzročnim vezama koje su u prošlosti dovodile do ratova.)

2. Svako istraživanje mora poći od proučavanja prakse savremenih kretanja u međunarodnim odnosima, pošto se bez prakse međunarodnih odnosa ne može zamisliti teorijska obrada.

3. Međunarodni odnosi kao posebni odnosi ne mogu se proučiti na zadovoljavajući način ako se oni ne dovedu u vezu sa celokupnim društvenim odnosima. Zato je nužno proučavati sve ono što je u međunarodnim odnosima zajedničko s drugim društvenim odnosima i njihov međusobni uticaj. U tom smislu, potrebno je istražene zakonitosti međunarodnih odnosa proveravati putem poređenja s opštim društvenim zakonitostima koje je proučila sociologija. Isto tako, nužna je provera ovih zakonitosti putem upoređenja sa zakonitostima do kojih su došle druge nauke, kao što je međunarodno pravo, međunarodne organizacije, međunarodni ekonomski odnosi i dr. Na ovaj način bi bilo potrebno vršiti opšte zaključivanje o istraženoj građi iz istorije i savremenih kretanja međunarodnih odnosa.

4. S obzirom da su međunarodni odnosi, odnosi između društvenih grupa međusobno politički razgraničeni, neophodno je proučavanje sredstava, obima, kvaliteta i učestalosti komunikacija između njih. Ova proučavanja su korisna jer se tim putem može utvrditi stepen i oblik međuzavisnosti između tih društava, kao i mogući pravci razvoja odnosa u međuzavisnosti.

5. S obzirom da su međunarodni odnosi politički odnosi, neophodno je istraživati stepen nejednakosti koji se odražava u političkoj strukturi međunarodne zajednice. Nejednakost u raznim vidovima ostavlja ozbiljne posledice na ponašanje država, te je poznavanje svih potrebnih elemenata neophodno.

Izdvajanje ovih elemenata ne znači da je tako određen neki poseban metod nauke o međunarodnim odnosima. Ne može se, uostalom, reći ni za jednu nauku da ima neki svoj metod potpuno izdvojen od metoda drugih nauka. Postoji, sigurno, neki opšti naučni metod koji svaka nauka prilagođava potrebama izučavanja svoga predmeta. Upravo u cilju takvog prilagođavanja čini se i ovaj pokušaj, da se izdvajanjem nekih pravila u postupku saznavanja, naučni metod prilagodi složenoj strukturi međunarodnih odnosa.

Složenost pojave međunarodnog života zahteva da se metodološki vrlo pažljivo pristupi njihovom proučavanju. Kada se ima još u vidu da je nauka o međunarodnim odnosima vrlo mlada naučna disciplina, onda se mora voditi računa o činjenici da su i metodski postupci još nerazvijeni, te napori istraživača u ovoj oblasti moraju biti upravljeni ka stalnom ispitivanju i proveravanju postupaka koji su već ustanovljeni, kao i pronalaženju novih. Teškoće su još veće kada se zna da je to slučaj i sa skoro svim drugim disciplinama društvenih nauka, a naročito disciplinama političkih nauka u koje spada i nauka o međunarodnim odnosima.

L'ÉTUDE DE LA SIGNIFICATION, DE LA NATURE ET DE LA MÉTHODE
DE LA SCIENCE QUI TRAITE DES RELATIONS INTERNATIONALES

Résumé

Il semble que dans son effort de déterminer le cadre analytique d'une certaine discipline scientifique la méthodologie doit tendre à chercher les critères qui l'aiderent à déterminer le but de cette discipline. C'est la raison pour laquelle la question préalable devrait être consacré à l'analyse de la nature des relations considérées comme internationales.

Quelles sont les particularités des relations internationales par rapport aux autres relations sociales? Ce qui est essentiel dans les relations internationales c'est le rapport qui se crée entre les groupes sociaux territorialement situés et politiquement délimités. Les relations internationales diffèrent essentiellement de toutes les autres relations sociales par le fait qu'elles sont formées dans la contradiction qui précède de la division politique l'unité de l'espace et des ressources conditionnant le développement de la base élémentaire qui précède la formation de la société humaine production matérielle et production humaine. Etant donné qu'elles résultent de la division politique des conditions unitaires sur terre entre unités politiquement délimitées, les relations internationales présentent le phénomène politique dans le développement de la société humaine. Elles sont effectivement politiques non pas à cause de la forme qu'elle prennent en se développant (un contact se fait entre gouvernements) mais elles sont politiques dans leur essence, car elles représentent l'inégalité qui est le résultat de cette contradiction.

L'autarcie de chacune des sociétés va se réduisant nécessairement grâce à l'interdépendance qui naît entre elles à cause des conditions inégales provoquées par la division politique de l'espace. Dans cette connexion des interdépendances et du postulat d'autarcie naissent différentes formes entre les aspirations et les possibilités qui finissent par déterminer le degré et la forme de l'interdépendance. Dans les relations internationales une unité politique reste toujours, pour ce qui est des relations internationales, dans une interdépendance plus ou moins grande par rapport aux autres unités politiques. Le fait même que les conditions concernant la production matérielle sont identiques pour tout le globe terrestre indique nécessairement le défaut de la limitation de l'espace, occupé par une unité politique, et qui peut contenir plus ou moins de conditions favorables pour la création des bases de l'existence de la société humaine. Le manque de ressources de son propre territoire l'unité supplée par le travail et par les rapports avec les autres unités. Le degré de l'interdépendance détermine également le degré de l'autarcie qui se reflète du point de vue politique dans la souveraineté des unités politiques. La souveraineté de chacune de ces unités n'admet la suprématie d'un autre pouvoir sur elle. C'est la caractéristique essentielle d'une société politiquement délimitée qui, en tant qu'unité politique,

que, entre dans les relations internationales. Cependant, les besoins qui découlent de l'interdépendance réduisent l'ampleur de l'autarcie et avec elle de la souveraineté elle même en tant que sa forme politique. Les relations politiques entrent dans les relations mutuelles créant ainsi un système de relations qui a son cadre politique et juridique. De cette manière se forment les systèmes politiques des relations internationales qui, au cours de l'histoire ont adopté différentes formes: systèmes de l'équilibre des intérêts, organisé sciemment (reflet se trouve dans l'équilibre des forces) et le système de la sécurité collective représentant la forme perfectionnée de l'organisation des relations internationales. A l'intérieur des systèmes universels apparaissent les sous-systèmes toujours conditionnés par le système universel et dépendant de lui. Les sous-systèmes se manifestent ou bien dans la formation des équilibres d'intérêts régionaux ou bien dans les organismes régionaux de sécurité collective.

La considération sur la nature de la science des relations internationales ressort chez l'auteur directement des bases posées plus haut en vue de la création d'une théorie des relations internationales. Dans la question si la science des relations internationales est théorique ou descriptive l'auteur se détermine par le fait même qu'il a essayé de trouver la base pour la création d'une théorie des relations internationales. La méthode descriptive ne serait pas en état de résoudre le problème imposé par la matière définie plus haut.

En ce qui concerne la méthode de la science des relations internationales l'auteur n'étudie qu'une structure logique possible de la méthode sans entrer dans les applications techniques de la recherche. C'est dans ce but que l'auteur tente de détacher quelques principes susceptibles de diriger le chercheur dans le domaine des relations internationales. Il considère qu'il est indispensable de commencer par établir les intérêts de ceux qui participent dans les relations internationales, puis aborder le fond des classes des sociétés en question, le niveau de la conscience, la légalité des relations internationales économiques, l'analyse du rapport des forces et soumettre le tout à l'analyse historique en le comparant aux lois découvertes par d'autres sciences y compris la sociologie et en vérifiant dans la pratique les relations internationales actuelles. L'étude des moyens de communication et du degré de l'inégalité entre les sujets est également considérée comme indispensable dans la méthode des recherches concernant la vie de la communauté internationale.